

Elina Maaniitty

## Kulkutauteja Itämerellä 1700-luvulla

Itämeri, pieni merialue, jonka satamakaupungit olivat tiiviisti yhteydessä toisiinsa, oli esiteollisena aikana tautien leviämisen kannalta varsin otollinen. Meriliikenne oli vilkasta ja satamien välillä kulki jatkuvasti runsaasti rahtia. Tautien, etenkin ruton, leviämistä koetettiin ehkäistä karanteenien ja tuontirajoitusten avulla. Tuontirajoitukset kohdistuivat tavallisimmin viljaan, kankaisiin ja nahkatuotteisiin.

Karanteenit olivat ennen modernia lääketiedettä käytännössä ainoa toimiva keino tautiepidemioiden ehkäisyssä. Niihin liittyi kuitenkin eettisiä ongelmia, joiden kanssa aikalaiset joutuivat painiskelemaan. Kaupungin sulkeminen sekä tulijoilta että lähtijöiltä, satamaan pääsyn toistuva epääminen tautiriskistä epäillyltä laivalta tai ääritapauksissa sairastuneiden telkeäminen koteihinsa eivät olleet toimenpiteitä, joihin ryhdyttiin kevyesti. Ne saattoivat kuitenkin pelastaa paljon suurempien ihmisjoukkojen hengen.

### Itämeren piirin viimeinen ruttoepidemia

Kulkutaudeista pelätyin, paiserutto, riehui Itämeren alueella viimeisen kerran vuosina 1709–1713, Suuren Pohjan sodan yhteydessä. Pienellä merialueella ristiin rastiin liikkuneet, sotajoukkoja kuljettaneet laivat levittivät tehokkaasti myös rottia. Rottien mukana puolestaan kulkivat *Yersinia pestis* -bakteerin sairastuttamat kirput, jotka rottien kuoltua siirtyivät etsimään ravintoa ihmisistä tuhoisin seurauksin. Leviämistä todennäköisesti tehostivat myös kaupunkien käyttäminen armeijoiden ja laivastojen tukikohtina, siviilien velvollisuus majoittaa sotaväkeä sekä kotiseuduiltaan sotaa paenneet ihmisjoukot. Tauti vaikuttaa levinneen etupäässä rannikoilta sisämaihin.

Tieto ruttoepidemioiden puhkeamisesta levisi nopeasti. Niinpä monissa satamakaupungeissa koetettiin varautua tautiin ja ehkäistä sitä. Tautia oli alkanut esiintyä Puolassa aivan vuosisadan alussa, ja se levisi aluksi Itämeren piirin eteläisillä alueilla. Leviämisen rajoittaminen sodan keskellä oli kuitenkin erittäin vaikeaa, ja usein katsottiin parhaaksi varautua ruton väistämättömänä pidettyyn saapumiseen lisäämällä lääkäreiden ja järjestyksenvalvojen määrää.

Suomeen rutto saapui vuonna 1710. Epidemian eteneminen oli vaihtelevaa. Syrjäiset, eristäytyneet seudut saattoivat säästyä siltä kokonaan, ja naapuripitäjien välilläkin saattoi olla suuria eroja. Monin paikoin rutto aiheutti väestökatastrofeja, joista toipuminen kesti pitkään. Helsingin väestöstä noin kolmanneksen arvellaan menehtyneen ruttoon. Maaseutupitäjissä tauti vei hautaan kokonaisia perheitä ja talouksia, ja paikoittain asukasluku palautui epidemiaa edeltäneelle tasolle vasta 1730- tai 1740-luvulla. Paiserutto voi muuntautua keuhkorutoksi, joka aiheuttaa kuoleman erittäin nopeasti, tarttuu suoraan ihmisestä toiseen ja leviää tehokkaasti myös talvella, jolloin ihmiset viettävät paljon aikaa ahtaissa sisätiloissa. Vuosien 1710–1711 epidemian korkea kuolleisuus Suomessa saattaa osittain selittyä juuri tällä.

Ruttoon liitetty poikkeuksellisen voimakas kauhu selittyy taudin yllätyksellisyydellä, nopealla leviämällä ja korkealla kuolleisuudella. Rutto saattoi ilmaantua lähes minne tahansa, ja sairastuneet menehtyivät muutamassa päivässä, keuhkoruton kohdalla jopa yhden päivän aikana. Parannuskeinoa ei ollut, ja vaikka erilaisia lääkeaineita kokeiltiin, pystyttiin niillä parhaimmillaankin vain hieman helpottamaan kuolevien oloa. Hautaaminen oli vaikeaa, sillä ihmisten menehtyessä kaupungeissa nopeasti ja suurin joukoin jo ruumiiden kuljettaminen pois kodeista ja kaduilta oli haasteellista. Tämä pahensi epidemioita edelleen. Ruttoon menehtyneitä varten jouduttiin tyypillisesti perustamaan kaupunkien laidoille uusia hautausmaita, joiden joukkohautoihin ruumiit kuljetettiin mahdollisen nopeasti. Pienillä paikkakunnilla ja syrjäseuduilla puolestaan ei epidemioiden aikana välttämättä ollut riittävästi hyväkuntoista väkeä huolehtimaan hautauksista.

## Linnoituskaupungin riskit ja Kustaan sodan pilkkukuume-epidemia

Toinen tuhoisa, Itämerellä sodankäynnin sekasorron myötä levinnyt tautiepidemia koettiin Suomessa 1700-luvun lopulla. Ruotsin ja Venäjän välillä vuosina 1788–1790 käyty niin sanottu Kustaan sota toi mukanaan suurta kuolleisuutta aiheuttaneen taudin, todennäköisesti pilkkukuumeen. Pilkkukuumeen aiheuttaa *Rickettsia prowazekii* -niminen bakteeri, joka leviää ihmiseen vaatekuidun kautta. Tästä syystä tautia on esiintynyt tavallisimmin tilanteissa, joissa hygienian taso on laskenut ja joissa suuret ihmisjoukot ovat siirtyneet paikasta toiseen tai asuneet ahtaissa oloissa. Niinpä pilkkukuume onkin yhdistetty leimallisesti sodankäyntiin, ja siitä on käytetty erilaisia tähän viittaavia nimiä, kuten kenttäkuume.

Helsingillä oli tautien suhteen eräs merkittävä riskitekijä. Kaupungin edustalle oltiin 1740-luvulla ryhdytty rakentamaan Viaporin merilinnoitusta, ja vuosisadan lopulla pienellä saarirykelmällä asui väestö, joka oli huomattavasti varsinaisen kaupungin asukasmäärää suurempi. Sotilaat, näiden perheet ja linnoituksen muu väki asuivat erittäin ahtaissa ja kosteissa oloissa, ja tämä tarjosi otollisen ympäristön taudinaiheuttajille, joita aktiivinen merenkulku levitti. Tämä korostui sotatilanteissa, ja Kustaan sodan yhteydessä uhkakuva toteutui.

Heinäkuun puolivälissä 1788 käydystä Suursaaren meritaistelusta palaavat ruotsalaisjoukot toivat sotasaaliina Viaporiin venäläisen linjalaiva Vladislavin. Laivan monisatapäisestä miehistöstä monet olivat huonossa kunnossa, ja pian Viaporissa levisi pilkkukuume. Tauti siirtyi nopeasti ensin kasarmeihin, sitten Helsinkiin ja sieltä edelleen ympäröivälle maaseudulle. Ruotsin laivasto ja armeija kärsivät pilkkukuumeesta huomattavasti, ja niin siviilit kuin kotiseuduilleen palaavat sotamiehetkin levittivät taudin ympäri valtakuntaa.

Helsingissä pilkkukuume-epidemia kesti pitkään, loppukesästä 1788 aina vuoden 1790 kevääseen. Kuolleisuus oli korkeinta epidemian loppuvaiheessa, ja vuoden 1790 aikana menehtyi reilut kymmenesosa kaupungin silloisesta väestöstä, näistä kolmannes pilkkukuumeeseen. Taudin heikentämiin kaupunkilaisiin iskivät tavallista voimakkaasti monet muutkin sairaudet, etenkin isorokon, tuhkarokon ja hinkuyskän kaltaiset lastentaudit. Tällaisten pilkkukuumeen ”jälkijoukkoina” toimineiden tautien vuoksi epidemian varjo muuallakin Itämeren alueella oli pitkä.

*Kirjoittaja tekee Helsingin yliopistossa väitöskirjaa tautiepidemioista ja lääketieteestä 1700-luvun Ruotsissa.*

## Kirjallisuutta

Frandsen, Karl-Erik, *The Last plague of the Baltic region 1709–1713*. Museum Tusulanum Press, 2010.

Kallioinen, Mika, *Rutto & rukous. Tartuntataudit esiteollisen ajan Suomessa*. Atena, 2005.

Persson, Bodil E. B., *Pestens gåta. Farsoter i det tidiga 1700-talets Skåne*. Studia Historica Lundensia, 2001.

[Kuvateksti: Viaporin merilinnoituksen läheisyys lisäsi tautiepidemioiden riskiä Helsingissä.  
Vorobjov Maxim Nikoforovits, *Viapori nähtynä Vallisaareltä*, n. 1809. Finna/Helsingin kaupunginmuseo.]